

Dit is het manuscript van een artikel dat verschenen is als:

Hüning, Matthias (2011): 'Gefragmenteerde patronen in de woordvorming.' In: Zdenka Hrnčířová et al. (Hrsg.), *Praagse perspectieven 7*. Praag: Universitaire Pers, 119-136.

Gefragmenteerde patronen in de woordvorming

Matthias Hüning

1 Inleiding

Als overkoepelend onderwerp voor het taalkundige gedeelte van *Praagse Perspectieven 7* hadden de organisatoren gekozen voor ‘doorbroken patronen’. Deze bijdrage gaat over patronen in de morfologie en over de doorbreking van deze patronen door fragmentatie.¹

Het begrip ‘patroon’ (engl. *pattern*, dt. *Muster*) heeft een lange traditie in het morfologisch onderzoek en ik zal toelichten wat we daarmee bedoelen. Daarbij gaat het mij niet om de inflectionele morfologie, maar uitsluitend om de lexicale morfologie, de woordvorming. Met het begrip ‘patroon’ hangt samen de vraag naar regelmaat en uitbreidbaarheid; daarom zal ook de notie ‘productiviteit’ worden behandeld.

Vervolgens zal ik twee voorbeelden van ‘gefragmenteerde patronen’ bespreken, en wel vanuit een taalvergelijkend perspectief. En aan die bespreking zal ik tenslotte een paar opmerkingen vastknopen over meer algemene en principiële problemen van de morfologische theorievorming.

2 Woordvormingspatronen

In de morfologie houden we ons over het algemeen bezig met regelmatige vorm-betekenis-overeenkomsten tussen woorden, overeenkomsten die kunnen worden beschreven als een woordvormingspatroon. Ik wil nu eerst een paar overwegingen presenteren met betrekking tot de aard van dergelijke woordvormingspatronen. Ik zal dat doen aan de hand van een bepaald patroon, werkwoorden met het prefix *ont-*.

2.1 Observaties over *ont-*

Met *ont-* kunnen werkwoorden worden gevormd op basis van zelfstandige naamwoorden. Met betrekking tot dit patroon kan men zich afvragen, waarom men bij het schoonmaken van een boekenkast kan praten over *ontstoffen* als men het stof weghaalt, maar als men de boeken uit de kast haalt om die schoon te maken, dan noemt men dat niet *ontboeken*.

1 Mijn lezing in Praag en ook dit artikel zijn gebaseerd op overwegingen die eerder gepubliceerd zijn in Hüning (2009) en die vervolgens verder zijn uitgewerkt in een Duitstalig artikel (Hüning 2011 te versch.). Een deel van de voorliggende bijdrage is in bewerkte/vertaalde vorm overgenomen uit dat laatste artikel.

Mensen kunnen worden *onthoofd*, maar als in het ziekenhuis een arm of beide voeten moeten worden geamputeerd, dan hebben we het niet over *ontarmen* of *ontvoeten*. Een land kan *ontvolkt* raken, maar niet *ontmenst* en men kan een bepaalde streek of een gebied ook niet zomaar *ontbeesten*.

Deze afleidingen zijn niet gangbaar, maar – en dat is essentieel – ze zijn wel interpreteerbaar. Als ik ze hier gebruik, dan weten lezers meteen wat daarmee bedoeld zou kunnen zijn. Bovendien komen dergelijke nieuwvormingen incidenteel ook wel eens voor:

- (1) “Vanmorgen begonnen met de gevonden schelpen te *ontbeesten*.”
(http://www.bloggen.be/famvaes_stef_rita_en_kids/)²
“de rijst en de bloem zaten onder de smerige beestjes (een uur zitten *ontbeesten*)”
(<http://www2.kidogo.org/node/41>)

Een woord als *ontbeesten* is dan misschien niet gangbaar, voor sommigen misschien ook niet vormbaar, het zal door veel taalgebruikers als gemarkeerd worden ervaren – maar het is wel interpreteerbaar als men het dan toch eens ergens tegenkomt. We kennen in het Nederlands immers een reeks werkwoorden die gevormd zijn met *ont-* op basis van substantieven en die we kunnen interpreteren als een woordvormingspatroon:

- (2) *ontbossen, ontmaskeren, ontkurken, ontharen, onthoofden, ontluizen, ontpitten, ontkalken, ontvolken, ontwapenen, ontsluieren, ontstoffen ...*

Volgens het *Morfologisch Handboek* van De Haas & Trommelen hebben deze woorden de betekenis ‘het ontdoen van de zaak, waarnaar het substantief verwijst’. En woorden als *ontmannen* of *ontmaagden* betekenen ‘het ontdoen van het man/maagd zijn’ (de Haas & Trommelen 1993: 79).

Zowel het *Morfologisch Handboek* als ook de *Algemene Nederlandse Spraakkunst* (Haeseryn et al. 1997) noemen dit patroon ‘productief’. Daarmee bedoelen ze dat het patroon uitbreidbaar is: er kunnen nieuwe woorden worden gevormd naar het voorbeeld van reeds bestaande woorden. Een voorbeeld voor een dergelijke nieuwvorming is het betrekkelijk recente woord *onthaasten*.

- (3) “Bent u ook zo lekker ontspannen het nieuwe jaar ingegaan? Of bent u alweer aan *onthaasten* toe?”
(<http://www.texel.net/nl/nieuwsbrief/onthaasten-op-texel/>)

Een ander voorbeeld: als men een beetje actief is op *Facebook* dan heeft men al gauw tientallen (of ook honderden) zgn. ‘vrienden’. Als dat teveel wordt en men er weer van af wilt, dan wordt het tijd om zijn Facebook-site weer te *ontvrienden*.

- (4) “‘*Ontvrienden*’, het verwijderen van vage contacten van je sociale netwerksite, wordt de trend voor 2009.”
(<http://www.nu.nl/internet/1916055/ontvrienden-wordt-trend-voor-2009.html>)

Hier staat het woord nog tussen aanhalingstekens, maar op internet zijn veel voorbeelden te vinden, en het woord is ook gekozen tot ‘Woord van het jaar 2009’ door Van Dale en het Genootschap Onze Taal.³

Het patroon en de volgens dit patroon gevormde afleidingen bevinden zich in een spanningsveld tussen aan de ene kant de taalsystematische mogelijkheden en aan de andere kant de gewoontes en de gebruiksnormen die bepalen wat gangbaar en normaal is en wat

2 Cursivering in de citaten is van mij.

3 Vgl. de Wikipedia-pagina <http://nl.wikipedia.org/wiki/Woord_van_het_jaar>.

niet. Nieuwvormingen zijn mogelijk, maar niet altijd even waarschijnlijk. Er zijn beperkingen en ook onvoorspelbare gaten.

2.2 Produktiviteit

Een bekende definitie van ‘productiviteit’ is afkomstig van Henk Schultink:

- (5) ‘Onder productiviteit als morfologisch fenomeen verstaan we [...] de voor de taalgebruikers bestaande mogelijkheid door middel van het morfologisch procédé dat aan de vorm-betekenis-correspondentie van sommige hun bekende woorden ten grondslag ligt, onopzettelijk een in principe niet telbaar aantal nieuwe formaties te vormen.’ (Schultink 1961: 113)

Het gaat dus om de mogelijkheid om nieuwe woorden te vormen. Dit correspondeert mooi met de taakomschrijving die Aronoff gegeven heeft voor de morfologie. Volgens hem is het de taak van de morfologie (‘the least we demand of it’) dat we bepalen wat de mogelijke woorden van een taal zijn.

- (6) ‘Just as the simplest goal of a syntax is the enumeration of the class of possible sentences of a language, so the simplest task of a morphology, the least we demand of it, is the enumeration of the class of possible words of a language.’ (Aronoff 1976: 17–18)

Productiviteit is dus in wezen een generatieve notie en de taak van de morfofoon is het de klasse van mogelijke woorden te bepalen.⁴ Dit gebeurt in de literatuur over het algemeen met behulp van woordvormingsregels. Productieve woordvormingsregels hebben dan ook twee functies: ze verantwoorden de vorm-betekenis-systematiek van bestaande woorden en ze definiëren de mogelijke gelede woorden van een taal (vgl. Booij & van Santen 1998: 52).

- (7) ‘[Taalgebruikers hebben] zich een regel eigen gemaakt waarmee ze nieuwe woorden kunnen vormen. Hun kennis van paradigmatische correspondenties hebben ze omgezet in syntagmatische regels waarmee ze (nieuwe) woorden vormen’ (Booij & Van Santen 1998: 49).

De notie productiviteit is daardoor direct gekoppeld aan dit concept van een morfologische regel. In het geval van het denominale *ont-* zou zo’n regel er zo uit kunnen zien:

- (8) Syntagmatische woordvormingsregel
[X]_N → [ont + [X]_N]_V ‘ontdoen van N’

De regel kan worden opgevat als een soort handelingsaanwijzing: neem een substantief, plak daar *ont-* voor en het resultaat is een werkwoord met de algemene betekenis ‘ontdoen/verwijderen van de zaak waarnaar dat substantief verwijst’.

In tegenstelling tot syntactische regels of regels in de flexie zijn woordvormingsregels echter vaak niet absoluut productief; ze kunnen niet altijd met hetzelfde gemak worden toegepast. Er zijn verschillen in acceptabiliteit, sommige afleidingen vinden we beter dan andere, sommige nieuwvormingen zijn waarschijnlijker dan andere. Voor de *ont-*afleidingen geldt bijvoorbeeld, dat het basissubstantief liefst ongeleed moet zijn; met complexe, bijv. samengestelde substantieven werkt het procédé niet zo goed

4 Vgl. voor de notie productiviteit ook Van Santen (1992) en voor een discussie vanuit een diachroon perspectief ook Hüning (2010).

(**ontvloerbedekkingen*). En ook de semantiek speelt een rol: het basissubstantief moet bij voorkeur verwijzen naar iets concreets (hoewel dat ook weer relatief is, denk aan *ontvrienden* en *onthaasten*). Formele en semantische factoren kunnen leiden tot fragmentatie en tot gaten in het algemene patroon.

De vraag is nu hoe we omgaan met het feit dat productiviteit in de woordvorming over het algemeen geen kwestie van alles of niets is, geen absolute notie, maar een kwestie van meer of minder, een kwestie van graad. Een en ander hangt onder andere samen met de graad van abstractie die we noodzakelijk of wenselijk achten voor de morfologische beschrijving en binnen de morfologische theorie. Ik kom hier straks op terug.

3 Fragmentatie en taalvergelijking

In het onderzoek dat we in Berlijn doen, houden we ons vooral bezig met taalvergelijking en met contrastieve taalkunde. In methodisch opzicht vergelijken we Nederlands met het Duits (en met andere Germaanse talen), zowel synchroon als ook diachroon.⁵ Door deze taalvergelijkende aanpak krijgt men een goed inzicht in talige dynamiek en in het functioneren van de vergeleken talen en van taal in het algemeen. Door taalvergelijking komt men bijvoorbeeld te weten wat in een bepaalde taal *niet* mogelijk of gebruikelijk is. Dit punt zal zo meteen nog duidelijk worden. Tegelijkertijd wordt men door de vergelijkende aanpak attent gemaakt op het feit dat een bepaald verschijnsel misschien wel een structurele bijzonderheid is van één van de onderzochte talen.

Synchrone verschillen en overeenkomsten tussen twee nauw verwante talen (als het Nederlands en het Duits) kunnen veelal worden gezien als het resultaat van divergerende of convergerende taalveranderingsprocessen. Door deze herinterpretatie van verschillen en overeenkomsten als diachrone divergenties en convergenties worden veel contrasten inzichtelijk en verklaarbaar.

Woordvormingspatronen raken in de loop van de tijd vaak gefragmenteerd. Er ontstaan subpatronen die bij elkaar worden gehouden door formele en semantische eigenschappen van de betrokken woorden. Taalvergelijking kan nu dienen als heuristisch middel om deze fragmentatie te onderzoeken. Ik wil dat hier graag illustreren aan de hand van twee voorbeelden van fragmentatie, eerst een voorbeeld van ‘formele fragmentatie’ en vervolgens een voorbeeld van ‘semantische fragmentatie’.

3.1 Formele fragmentatie: de vrouwelijke persoonsnamen

Laat ik beginnen met een bekend voorbeeld, de vrouwelijke persoonsnamen. Vrouwelijke persoonsnamen worden over het algemeen gevormd op basis van mannelijke persoonsnamen. We kunnen dat weergeven in de vorm van een woordvormingsregel.

$$(9) \quad [X]_N \rightarrow [[X]_N + \text{suffix}]_N \quad \begin{array}{l} \text{‘vrouwelijke X’} \\ X = \text{persoonsnaam (m.)} \end{array}$$

Deze regel is een formele weergave van het procedé: je neemt een mannelijke persoonsnaam (bijv. *docent*) en plakt daar een suffix achter om aan te geven dat het gaat om een vrouw (dus: *docent-e*).

5 Vgl. in dit verband onder andere onze bundel *Nederlands tussen Duits en Engels* (Hüning et al. 2006).

Als men vanuit een taalvergelijkend perspectief kijkt naar de vorming van vrouwelijke persoonsnamen, dan wordt al gauw duidelijk, dat een dergelijke regel maar een deel van de regulariteiten en (on)mogelijkheden verantwoordt.

(10) De vorming van vrouwelijke persoonsnamen in het Duits en in het Nederlands

(a)	Held / Heldin	– held / heldin
	Bauer / Bäurin	– boer / boerin
(b)	Schwimmer / Schwimmerin	– zwemmer / zwemster
	Spaziergänger / -gängerin	– wandelaar / wandelaarster
(c)	Lehrer / Lehrer ⁱⁿ	– leraar / lerares
	Sänger / Sängerin	– zanger / zangeres
(c)	Dozent / Dozentin	– docent / docente
	Fotograf / Fotografin	– fotograaf / fotografe
(d)	Masseur / Masseurin	– masseur / masseuse
	Akteur / Akteurin	– acteur / actrice
(e)	Arzt / Ärztin	– arts / vrouwelijke arts
	Minister / Ministerin	– minister / vrouwelijke minister
	Ingenieur / Ingenieurin	– ingenieur / vrouwelijke ingenieur

De vergelijking met het Duits laat zien dat er in het Duits een sterke regularisatie plaats gehad heeft in de loop van de geschiedenis. We hebben één feminiserend suffix, nl. *-in*. Dat bestaat ook in het Nederlands, wordt daar echter nauwelijks gebruikt. In plaats daarvan zijn er tal van andere suffixen met dezelfde functie.

Bovendien valt op dat er een groep van mannelijke persoonsnamen is, waar met morfologische middelen helemaal geen vrouwelijke tegenhanger van kan worden gevormd (vgl. (e)). En we zien dat de suffixen in het Nederlands niet altijd achter de mannelijke persoonsnaam worden geplakt, soms vervangen ze het mannelijke suffix (affixsubstitutie; vgl. (d), maar zie ook een woord als *zwemster*⁶). Daarvoor zou de genoemde regel dus moeten worden aangepast.

Een en ander betekent dat de hierboven genoemde woordvormingsregel adequaat is voor de beschrijving van de vorming van vrouwelijke persoonsnamen in het Duits (met als suffix *-in*), maar niet voor het Nederlands. Voor de beschrijving van het Nederlands moeten we die ene regel opsplitsen in tal van regels (één per patroon), in additieve regels (met als suffixen *-ster|es|e|in*) en in substitutieve regels (suffixen *-ster|euse|rice*). De regels moeten worden gekoppeld aan de basiswoorden en ze moeten specificeren of het patroon productief is. We hebben hier te maken met een duidelijk geval van fragmentatie: dezelfde functie wordt niet door één formeel middel gerealiseerd, maar door diverse middelen, die met elkaar concurreren en die elkaar aanvullen.

Dat de vorming en ook het gebruik van de vrouwelijke vorm in het Duits zo systematisch is, is ten dele zeker het resultaat van maatschappelijke ontwikkelingen in de tweede helft van de 20e eeuw. Daarnaast is echter ook van belang, dat de sprekers van het Duits het geslacht sowieso formeel moeten markeren. Dat begint al bij de keuze van het lidwoord. In het Duits moet immers, anders dan in het Nederlands, altijd worden aangegeven of iets of iemand mannelijk is of vrouwelijk (*der/die X* vs. *de X*). En het geslacht heeft ook (formeel) consequenties voor de flexie van lidwoord, adjectief en nomen. In het

6 Het suffix *-ster* kan additief worden gebruikt achter *-aar*, maar niet achter *-er*. Het paradigmatische karakter van de woordvorming met *-ster* wordt vooral duidelijk, wanneer er geen corresponderend werkwoord is, zoals in het geval van *vrijwilligster*. Dit woord lijkt gevormd te zijn op basis van een dwarsverband met het deadjectivische *vrijwilliger* (door affixsubstitutie dus).

Nederlands is daarvan alleen de onderscheiding tussen *de-* en *het-*woorden overgebleven. En met betrekking tot de flexie is er alleen nog de speciale swja-loze vorm van het adjectief bij enkelvoudig en onbepaald gebruikte onzijdige nomina.

Talen verschillen in grote mate ten opzichte van de onderscheidingen die *moeten* worden gecodeerd. In het Duits hoort het genus daar bij: het is tegenwoordig op z'n minst zeer gemarkeerd wanneer men het heeft over 'Bundeskanzler Merkel' terwijl 'kanselier Merkel' in het Nederlands of 'Chancellor Merkel' in het Engels (waar de samenval van de genera nog verder gevorderd is) volstrekt neutral kunnen worden gebruikt, zonder de noodzaak om het geslacht expliciet te coderen.

De vrouwelijke persoonsnamen in het Nederlands zijn, zoals gezegd, een geval van fragmentatie: één suffix/patroon in het Duits correspondeert met diverse suffixen en patronen in het Nederlands om een bepaalde functie te realiseren. Andersom zien we echter minstens even vaak dat in verwante talen dezelfde of vergelijkbare vormen/affixen niet dezelfde functies hebben. Dat wil ik nu illustreren aan de hand van adjectievorming in het Nederlands en in het Duits, een onderdeel van de woordvorming dat gekenmerkt is door veel verschillende patronen en mogelijkheden.

3.2 Semantische fragmentatie: adjectieven met *-achtig* en *-haft*

Het suffix *-achtig* kan in het Nederlands worden gebruikt voor de vorming van adjectieven met verschillende types basiswoorden (Maesfranckx & Taeldeman 1998; vgl. ook Booi 2002: 105):

- (11) - op basis van substantieven, met twee verschillende, maar wel aan elkaar gerelateerde betekenissen: als ik me *koortsachtig* voel, dan heb ik koorts of dan lijkt het alsof ik koorts heb; en wanneer ik me *beestachtig* gedraag, dan gedraag ik me als een beest;
- op basis van adjectieven: *zoetachtig*, *groenachtig*, met een relativerende betekenis ('enigszins zoet/groen');
 - op basis van werkwoorden: als ik *vergeetachtig* ben, dan vergeet ik makkelijk dingen, heb ik de neiging om dingen te vergeten.

In hun artikel bespreken Maesfranckx & Taeldeman (1998) ook de etymologisch verwante tegenhanger van dit *-achtig* in het Duits: het suffix *-haft* dat deels zeer vergelijkbare mogelijkheden kent.

Daarnaast is er in het Nederlands nog een 'affectief' patroon (zo noemen Maesfranckx & Taeldeman dat), waarvoor het Duits geen morfologische tegenhanger heeft: *Ik ben niet zo taartachtig/kerkachtig*.⁷ Daar ga ik het nu verder niet over hebben.

De verschillen in de vorm tussen *-achtig* en *-haft* kunnen etymologisch worden verklaard door een Oudnederlandse klankwet voor de fricatief:

- (12) /ft/ → /xt/
dt. *Luft*, *stiften*, *heften* – ndl. *lucht*, *stichten*, *hechten*

Bovendien zijn in de vorm *-achtig* ook nog twee suffixen samengevallen en het oorspronkelijke suffix is gecombineerd met *-ig*.

⁷ De meest adequate vertaling in het Duits zou waarschijnlijk de uitdrukking 'stehen auf X' zijn: *ich stehe nicht so auf Torte, Kirche*.

- (13) De dubbele oorsprong van het Nederlandse suffix *-achtig*
-echtig < *-echt* + *-ich* (type *bergachtig*)
-(h)achtig < *-haftig* < *-haft* + *-ig* (type *waarachtig*)

Dit is alles al in de 13de eeuw gebeurd; ik ga daar nu niet verder op in (vgl. hiervoor Hüning (2011 te versch.) en voor de geschiedenis van *-achtig* ook Pijnenburg (1993)).

Vanuit een synchroon-vergelijkend perspectief zijn nu vooral de correspondenties tussen het Nederlands en het Duits interessant. Laten we eerst kijken naar het denominale type, de *achtig*-afleidingen op basis van substantieven dus. Deze adjectieven hebben als centrale functie de aanduiding van een eigenschap op basis van een vergelijking. En dat geldt voor het Nederlands en voor de equivalenten in het Duits, zoals de voorbeelden laten zien.

- (14) Denominale afleidingen met *-achtig* en *-haft*
een *reusachtige* kerel – ein *hünenhafter* Kerl
schurkachtig gedrag – *schurkenhaftes* Verhalten
een *nachtmerrieachtig* verhaal – eine *albtraumhafte* Erzählung
slangachtige bewegingen – *schlangenhafte* Bewegungen
een *lenteachtige* dag – ein *frühlingshafter* Tag
een *romanachtige* biografie – eine *romanhafte* Biographie
een *orgelachtige* klank – ein *orgelhafter* Klang
de *paniekachtige* reactie – die *panikhafte* Reaktion

Schurkachtig gedrag is het gedrag van een schurk of gedrag dat lijkt op het gedrag van een schurk, *slangachtige* bewegingen lijken op bewegingen van een slang en een *romanachtige* biografie heeft iets van een roman. We zien hier een hoge mate van overeenkomst tussen de beide procedés. Bekijken we de patronen echter met het oog op hun uitbreidbaarheid, hun productiviteit, dan blijkt dat de mogelijkheden voor de vorming van dergelijke afleidingen in het Nederlands duidelijk groter zijn dan in het Duits.

- (15) een *tafelpootachtig* voorwerp – ??ein *tischbeinhaftes* Objekt
een *terrasachtig* balkon – ??ein *terrassenhafter* Balkon
olieachtige vloeistof - ??eine *ölhafte* Flüssigkeit
een *Google-achtige* zoekmachine - ??eine *Google-hafte* Suchmaschine
een *melkachtige* smaak - ??ein *milchhafter* Geschmack

Voor dergelijke nieuwvormingen gebruiken sprekers van het Duits veel makkelijker *-artig* dan *-haft*: ein *tischbeinartiges* Objekt, ein *terrassenartiger* Balkon, eine *Google-artige* Suchmaschine – dat klinkt allemaal veel overtuigender dan de afleidingen met *-haft*. Alternatief zijn ook samenstellingen met *-ähnlich* mogelijk, zoals *terrassenähnlicher* Balkon enz. En een *melkachtige* smaak is *milchartiger* of ook *milchiger* Geschmack.

De patronen met *-achtig* en *-haft* zijn dus niet in dezelfde mate productief. De mogelijkheden tot uitbreiding zijn in het Duits duidelijk beperkter dan in het Nederlands. Maar als we nu de klasse van basissubstantieven wat meer beperken, dan lijkt er wel sprake van equivalentie tussen beide patronen, ook in het productieve gebruik ervan. Als het basissubstantief een persoonsaanduiding is, dan zijn ook in het Duits systematisch afleidingen met *-haft* mogelijk.

- (16) *diva-achtig* – *divenhaft*
ezelachtig – *eselhaft*
vlegelachtig – *flegelhaft*
schurkachtig – *gaunerhaft*
jongensachtig – *knabenhaft*

kwajongensachtig – lausbubenhaft
meisjesachtig – mädchenhaft
professorachtig – professorenhaft
reusachtig – riesenhaft
schooljongensachtig/schoolmeisjesachtig – schülerhaft
dwergachtig – zwerghaft
enz.

Dat geldt ook voor nieuwvormingen als *freakachtig/freakhaft* of *nerdachtig/nerdhaft*, waarvoor men via Google makkelijk tientallen voorbeelden kan vinden.

- (17) *freakachtig* gedrag – *freakhaftes* Verhalten
dat komt een beetje *nerdachtig* over – das kommt etwas *nerdhaft* rüber

Voor deze semantisch beperkte en coherente set van woorden vinden we dus inderdaad de systematische correspondentie tussen de beide patronen met *-achtig* en *-haft*. Opvallend is ook dat voor deze groep basiswoorden in het Duits de concurrentie met *-artig* niet zo vaak voorkomt. Terwijl we naast een afleiding als *panikhaft* ook *panikartig* aantreffen (en wel frequenter), vinden we zelfs bij Google maar weinig bewijsplaatsen voor woorden als *professorenartig*. En naast meer dan 100.000 Google-treffers voor *divenhaft* vinden we voor *divenartig* maar ongeveer 500. Voor nieuwvormingen als *freakhaft/freakartig* is de verhouding meer in evenwicht, maar ook hier is *-haft* veel frequenter.

We hebben dus te maken met een semantisch coherente subset van de denominale afleidingen, die in beide talen productief kan worden uitgebreid en waarbinnen de beide suffixe *-haft* en *-achtig* systematisch met elkaar corresponderen.

Zoals gezegd kan *-achtig* ook worden gecombineerd met adjectieven als basiswoorden; de resulterende adjectieven hebben een relativerend betekenselement ('enigszins X'). In het Duits zijn deadjectivische adjectieven met *-haft* niet of nauwelijks mogelijk.

- (18) Deadjectivische adjectieven met *-achtig*
bitterachtig – leicht bitter
donkerachtig – etwas dunkel
doofachtig – ein wenig taub
magerachtig – etwas mager
ziekachtig – kränklich
zoetachtig – süßlich
zuurachtig – säuerlich

Sommige van deze afleidingen zijn in het Nederlands weinig gebruikelijk, maar woorden als *bitterachtig* of *zoetachtig* komen wel degelijk met een zekere frequentie voor. Het Duits heeft voor deze adjectieven soms een equivalent met het suffix *-lich* (*zoetachtig*, *zuurachtig* – *süßlich*, *säuerlich*). In andere gevallen moet het relativerende betekenselement syntactisch worden gerealiseerd, door toevoeging van een relativerend element als *leicht*, *ein wenig* of *etwas*.

Een nauwkeurige analyse laat echter zien, dat er ook hier weer een semantisch coherente subgroep is, waar wél een regelmatige correspondentie kan worden gevonden: de kleuraanduidingen. Hier vinden we een directe correspondentie, niet met *-haft*, maar tussen *-achtig* en het Duitse *-lich*.

- (19) Kleuradjectieven met *-achtig* en *-lich*
blauwachtig – bläulich

bruinachtig – bräunlich
geelachtig – gelblich
grijsachtig – gräulich
groenachtig – grünlich
roodachtig – rötlich
witachtig – weißlich
zwartachtig – schwärzlich

Die correspondentie is geen volledige correspondentie, in het Nederlands zijn de mogelijkheden iets ruimer:

- (20) *paarsachtig – violettfarben*
“De kleur is een beetje lila-achtig. Heel mooi!”
(www.labloesj.nl/shoplog.htm)

We kunnen echter constateren, dat er ook hier weer een semantisch coherente subset is, waarvoor de taalvergelijking een systematische correspondentie tussen twee patronen laat zien.

Terug naar de denominale afleidingen. De tweede betekenis van deze afleidingen wordt in de literatuur ook wel ‘ornatief’ genoemd. Het gaat om woorden van het type *koortsachtig*, de betekenis kan worden omschreven als ‘hebbende X’ (waarbij X staat voor het basissubstantief). Een *koortsachtige* aandoening is een aandoening met koorts erbij. Voor deze functie komen persoonsaanduidingen niet in aanmerking als basiswoorden. Ik geef een paar Duitse voorbeelden met daarbij de Nederlandse equivalenten.

- (21) Ornatieven
fehlerhaft – foutief
fiieberhaft – koortsachtig
krampfhaft – krampachtig
schamhaft – beschaamd
schwunghaft – levendig, swingend
skrupelhaft – scrupuleus
tugendhaft – deugdzaam
vorteilhaft – voordelig

De voorbeelden laten zien dat er geen sprake is van een duidelijk herkenbare correspondentie op het niveau van de morfologische categorie. Een nauwkeurige analyse laat echter zien dat er ook binnen de ornatieven weer een semantische coherente groep van woorden bestaat, een semantische nis, met telkens hetzelfde suffix in het Nederlands en in het Duits. In aansluiting bij Pijnenburg (1993) noem ik deze groep de ‘topografische adjectieven’. Het gaat om adjectieven die kunnen worden gebruikt om een landschap of een gebied aan te duiden, waar het door het substantief genoemde veel voorkomt (een *heuvelachtig* landschap is een landschap met veel heuvels).

- (22) Topografische adjectieven
Nederlands: *heuvelachtig, bergachtig, steenachtig, struikachtig, rotsachtig, waterachtig*
Duits: *hügelig, bergig, steinig, strauchig, felsig, wässrig*

Het blijkt dat de Duitse equivalenten van deze *-achtig*-adjectieven allemaal gebruik maken van het suffix *-ig*.⁸ Ook hier hebben we dus weer te maken met een semantisch zeer

8 Deze correspondentie kan worden geïnterpreteerd als een hedendaagse reflex van de geschiedenis van de betrokken adjectieven. Vgl. (13) en de daar genoemde literatuur.

coherente subgroep afleidingen, waar zich een systematische correspondentie tussen twee procedés voordoet.

Tenslotte wil ik nog wijzen op de deverbale adjectieven op *-haft* en *-achtig*. Ook hier is de situatie onoverzichtelijk en een directe één-op-één-relatie tussen twee procedés in het Duits en in het Nederlands lijkt er niet te zijn. Dat heeft zeker ook te maken met het feit dat het deverbale type zowel in het Duits als ook in het Nederlands niet meer productief gebruikt wordt. Dat bevordert de lexicalisering van de individuele afleidingen en het ontstaan van allerlei idiosyncrasieën.

(23) Deverbale afleidingen

flatterhaft – wispelturig
glaubhaft – geloofwaardig
naschhaft – snoepachtig, snoepziek
schmeichelhaft – vleierend, geflatteerd
schmerzhaft – pijnlijk
schwatzhaft – babbelachtig
wehrhaft – weerbaar
zaghft – timide, schuchter

De partiële overlap tussen *-achtig* en *-haft* bij de deverbale afleidingen betreft die adjectieven die een ‘neiging tot X’ aanduiden, waarbij X staat voor het basiswoord. Het gaat dus om woorden van het type *babbelachtig*. De andere deverbale *-haft*-adjectieven in het Duits kennen geen Nederlandse tegenhanger met *-achtig* (*eine schmerzhaft Wunde* – eine Wunde die schmerzt).

Ik heb in deze kleine case study over adjectieven op *-achtig* en *-haft* laten zien dat woordvormingspatronen in de loop der tijd een proces ondergaan dat door Franz Rainer ooit ‘semantic fragmentation’ is genoemd (Rainer 2003). Er ontstaan subpatronen van woorden die semantisch bij elkaar horen (Rainer heeft het over ‘semantische nissen’). Deze subsets zijn gekenmerkt door een hoge graad van coherentie, zowel met betrekking tot de mogelijke basiswoorden als ook ten opzichte van de semantiek van de afleidingen. In formeel opzicht wordt deze coherentie duidelijk, doordat voor zo’n subset telkens één suffix wordt gebruikt. Vaak leiden deze subsets ook een eigen leven met betrekking tot uitbreidbaarheid en productiviteit. Binnen een formele categorie ontstaan op deze manier ‘eilanden van productiviteit’ (zoals in het geval van de adjectieven op basis van een persoonsnaam).

4 Fragmentatie en morfologische theorie

Een centrale vraag van elke morfologische theorie is die naar de graad van abstractie die noodzakelijk of wenselijk is in de beschrijving van woordvormingspatronen. Binnen de theoretisch georiënteerde morfologische literatuur vinden we steeds weer de methodologische eis dat we moeten proberen om tot maximale generalisaties te komen. Generatieve woordvormingsregels specificeren daarom de woordsoort van de basiswoorden, het suffix, de woordsoort van de afleiding, en ze geven een zeer abstracte aanduiding van de categoriale betekenis van de afleidingen (monosemie). Daardoor streven ze een één-op-één-verhouding na tussen de representatie van het formele patroon en van de semantiek.

De extreme tegenpool is een lexicologisch-lexicografische positie, die we vooral aantreffen bij de filologisch georiënteerde taalkundigen uit de vorige eeuw.⁹ De stelling is dan dat in feite elke afleiding, elk complex woord afzonderlijk moet worden beschouwd. Reeksen en patronen zijn abstracties, die bij een nadere analyse niet standhouden. Elk woord heeft zijn eigen geschiedenis en zijn eigen (idiosyncratische) eigenschappen.

De in de vorige paragraaf gepresenteerde gegevens zijn volgens mij een sterke indicatie voor de juistheid van een lexiconmodel dat in zekere zin probeert om deze beide extreme posities met elkaar te verzoenen. Het gaat om een lexiconmodel zoals dat onder andere wordt verdedigd door Ray Jackendoff en vooral ook door vertegenwoordigers van wat tegenwoordig ‘constructiegrammatica’ heet.

Traditioneel gaan we in de moderne taalkunde uit van een lexicon (dus onze mentale woordenschat) waarin woorden, affixen en vaste uitdrukkingen zijn opgenomen. Naast deze lijst van lexicale elementen is er een grammatica-component die de combinatie van deze elementen regelt. Op deze manier kunnen we complexe woorden vormen (afleidingen, samenstellingen) en we gebruiken de lexiconelementen om zinnen te vormen met behulp van syntactische regels. Binnen de constructiegrammatica daarentegen wordt ervan uitgegaan, dat het mentale lexicon veel meer is dan een soort woordenlijst. Deze stelling wordt onder andere verdedigd door Jackendoff:

- (24) ‘[The lexicon] is not a repository of words: it is a repository of whatever pieces of linguistic structure have to be stored in long-term memory. Some of these pieces are relatively idiosyncratic, and some include variables that must be filled productively or semiproductively’ (Jackendoff 2008: 18).

Brokjes taalstructuur met bepaalde formele en semantische eigenschappen en met variabelen die kunnen worden ingevuld – dat is in de constructiegrammatica de definitie van een ‘constructie’. Wordvormingspatronen kunnen worden gezien als dergelijke constructies, als schema’s met variabelen, die zijn opgeslagen in het mentale lexicon. Daar zijn ze present in verschillende graden van abstractie. Het idee is, dat in het lexicon zowel zeer abstracte schema’s zijn opgeslagen (bijv. voor de denominale afleidingen op *-achtig*) als ook – daaraan gerelateerd – meer concrete schema’s, waarbij de basiswoorden sterker gespecificeerd zijn (bijv. als ‘persoonsnamen’). Belangrijk is dat de eigenschappen van het meer abstracte schema ook gelden voor het meer concrete. Met een technische term noemen we dat ‘inheritance’, d.w.z. de concretere schema’s erven de eigenschappen van de meer abstracte schema’s die ze op bepaalde punten kunnen specificeren. Bovendien zijn de schema’s ook gelinked aan de concrete woorden die ermee qua vorm en betekenis corresponderen.

Op deze manier krijgt het mentale lexicon de vorm van een ‘hiërarchisch lexicon’. Dit idee is uitgewerkt in een recent boek van Geert Booij met als titel *Construction Morphology* (2010). Booij pleit voor een lexicon met daarin opgeslagen zowel abstracte woordvormingspatronen als ook concretere subschema’s en complexe woorden. Op deze manier ontstaat er in het lexicon een netwerk van concrete woorden en meer en minder abstracte schema’s.

De aanname van subschema’s is volgens Booij noodzakelijk om generalisaties mogelijk te maken over subsets van morfologisch complexe woorden.

9 Rainer (2003) haalt bijvoorbeeld Leo Spitzer aan, die (in 1923) van mening was dat de woordvorming in feite thuis hoort bij de lexicografie. Het gaat om volgens hem altijd om de geschiedenis van individuele woorden.

‘[...] subschemas are an empirically necessary and theoretically advantageous part of the description of patterns of word formation, in order to make generalizations about subsets of words within a particular morphological category.’ (Booij 2010: 55)

Ze kunnen ook verschillen in productiviteit verantwoord worden tussen subsets van woorden.

‘The differences in productivity can be accounted for assuming subschemas for the productive cases, dominated by a general schema [...]. Such subschemas identify the regions of productivity of a word formation process’ (Booij 2010: 53)

Dit is wat we hebben gezien bij te analyse van de adjectieven op *-haft* en *-achtig*. Daar hebben we te maken met vrij algemene woordvormingspatronen met daaronder (of daaraan gerelateerd) duidelijk af te bakenen semantisch coherente subsets van woorden. Deze subsets hebben alle eigenschappen van het abstracte patroon, plus een paar specifieke (semantische) eigenschappen. Ze kunnen worden beschreven in de vorm van subschema’s die van elkaar verschillen ten opzichte van de mogelijke basiswoorden en van de graad van productiviteit. Vanuit taalvergelijkend perspectief wordt duidelijk, dat niet de abstracte, algemene schema’s met elkaar corresponderen. Correspondentie en equivalentie vinden we eerder op het niveau van de subschema’s. Zo is het ‘lijkend op’-subpatroon van de denominale *-haft*-adjectieven in het Duits alleen productief op basis van persoonsnamen. Dit kunnen we verantwoord in de vorm van een subschema bij het abstracte denominale schema, een subschema, waarvoor we in het Nederlands een direct equivalent hebben (afleidingen op *-achtig* van persoonsnamen, die in het Nederlands een subpatroon van de productieve denominale *-achtig*-afleidingen vormen). Het feit, dat dergelijke subpatronen ook taalvergelijkend relevant zijn, pleit volgens mij ervoor dat deze subschema’s niet alleen descriptief relevant zijn, maar ook een zekere cognitieve realiteit hebben.

5 Conclusie

De vergelijkende analyse van nauw verwante talen laat zien dat en hoe woordvormingspatronen in de loop van de tijd gefragmenteerd raken. Dat leidt in synchron opzicht tot ‘doorbroken patronen’, met gaten en subregulariteiten die vaak pas door de vergelijkende aanpak opvallen. In taalvergelijkend opzicht kunnen ze relevant zijn omdat ze bijvoorbeeld leiden tot correspondenties tussen verschillende formele mogelijkheden.

Patronen en subpatronen kunnen worden verantwoord door de aanname van een hiërarchisch gestructureerd lexicon, met schema’s en subschema’s. De contrastief-vergelijkende analyse van woordvormingspatronen is geschikt om dergelijke (sub)schema’s te identificeren. Door de analyse van correspondenties tussen morfologische patronen (formeel, semantisch, met het oog op hun productiviteit) vinden we subsets van complexe woorden, die door analogie bij elkaar worden gehouden en uitbreidbaar zijn (‘eilanden van productiviteit’).

Met mijn voorbeelden en met mijn opmerkingen hoop ik duidelijk te hebben gemaakt, dat dergelijke vergelijkende analyses niet alleen interessant zijn in descriptief opzicht en voor het vreemde talen-onderwijs. Volgens mij kunnen ze ook vruchtbaar worden gemaakt voor de morfologische theorievorming.

Literatuur

- Aronoff, Mark. 1976. *Word Formation in Generative Grammar*. (Linguistic Inquiry Monographs 1). Cambridge, London: The MIT Press.
- Booij, Geert. 2002. *The Morphology of Dutch*. Oxford: Oxford University Press.
- Booij, Geert. 2010. *Construction Morphology*. Oxford: Oxford University Press.
- Booij, Geert & Ariane van Santen. 1998. *Morfologie: De woordstructuur van het Nederlands*. Tweede, herziene en uitgebreide druk. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- de Haas, Wim & Mieke Trommelen. 1993. *Morfologisch handboek van het Nederlands: Een overzicht van de woordvorming*. (Aan het woord 7). 's-Gravenhage: Sdu Uitgeverij.
- Haeseryn, W., K. Romijn, G. Geerts, J. de Rooij & M. C van den Toorn. 1997. *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Tweede, geheel herziene druk. Groningen/Deurne: Martinus Nijhoff uitgevers/Wolters Plantyn.
- Hüning, Matthias. 2009. Semantic niches and analogy in word formation: Evidence from contrastive linguistics. *Languages in Contrast* 9(2). 183-201.
- Hüning, Matthias. 2011 te versch. Wortbildung im niederländisch-deutschen Sprachvergleich. Te verschijnen in Lutz Gunkel & Gisela Zifonun (red.), *Deutsch im Sprachvergleich. Grammatische Kontraste und Konvergenzen*. (IDS-Jahrbuch 2011).
- Hüning, Matthias, Ulrike Vogl, Ton van der Wouden & Arie Verhagen (red.). 2006. *Nederlands tussen Duits en Engels: Handelingen van de workshop op 30 september en 1 oktober 2005 aan de Freie Universität Berlin*. (SNL-reeks 15). Leiden: SNL.
- Jackendoff, Ray. 2008. Construction after construction and its theoretical challenges. *Language* 84(1). 8-28.
- Maesfranckx, Patricia & Johan Taeldeman. 1998. Polyseem, polyvalent en vaag *-achtig*. In Eric Hoekstra & Caroline Smits (red.), *Morfologiedagen 1996*, 84-105. (Cahiers van het Meertens Instituut 10). Amsterdam: Meertens Instituut.
- Pijnenburg, W. J. 1993. Honderd jaar *-achtig*: Over de wording van een samengesteld suffix. *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 37. 33-48.
- Rainer, Franz. 2003. Semantic Fragmentation in Word-Formation: the Case of Spanish *-azo*. In Rajendra Singh & Stanley Starosta (red.), *Explorations in Seamless Morphology*, 197-211. New Delhi, Thousand Oaks, London: Sage Publications.
- van Santen, Ariane. 1992. *Productiviteit in taal en taalgebruik: Een studie op het gebied van de Nederlandse woordvorming*. Leiden.
- Schultink, Henk. 1961. Productiviteit als morfologisch fenomeen. *Forum der Letteren* 2. 110-125.